

Svensk småföretagsamhet

III.

Hantverk och industri är den gemensamma benämningen på självständig, producerande företagsamhet. Mellan dem består en skillnad, som det är svårt att altmängiltigt och entydigt fastställa, men som huvudsakligen hänför sig till produktionens tekniska art. Hantverkaren formar med hjälp av handens verktyg slutprodukten i alla dess detaljer. Industrierbetaren formar i tempon detaljerna av en slutprodukt. Det är en definition, som man inte får pressa alltför hårt, men den kan vara värd att hålla i minnet, när det gäller att fånga de utmärkande dragen hos hantverk och småindustri, hos småföretagsamheten.

Hantverket har haft och har fortfarande till huvudsaklig del karaktären av behövsproduktion inom lokala enheter. Detta gäller såväl framställningen av varor som av tjänster. För de flesta yrken skulle det därför vara möjligt att approximativt räkna ut det antal företagare per invånare, som varje samhällsbildning under förutsättning av en viss levnadsstandard skall kunna försörja. Geografiskt sett fördelar sig även hantverksyrkenas utövare tämligen jämnt i överensstämmelse med folktätheten. För att taga ett exempel kan nämnas huru-om, om man undantager Stockholms stad, antalet arbetare inom bleck-, plåt och kopparslageriverksamhet i ‰ av folkmängden länsvis varierar inom så pass snäva gränser som 1,03 i Göteborgs och Bohus län och 0,70 i Norrbottens län. För mekanisk verkstads- och varvsrörelse visa samma län likaledes högsta och lägsta siffror men denna gång med 25,5 och 0,96. För det rena hantverks-

företaget är alltså den lokala avsättningsmarknaden det väsentliga, den direkta kontakten mellan hantverkaren och kunden ofta nog en förutsättning för rörelsen. Detta hindrar givetvis icke, att ett hantverksföretag kan producera för en större marknad. Men ofta nog är det så, att det hantverk, som söker sig ut på vidare avsättningsfält, samtidigt förlorar karaktären av hantverk. Industrialiseringen av tillverkningsmetoderna bryter igenom. Härur uppstår frågan, vilken som är hantverkets utvecklingslinje, om överhuvud hantverket i sig själv äger möjlighet att hävda, att stegra sin betydelse som försörjningsfaktor? Svaret måste bli, att detta relativt sett icke är möjligt. En absolut ökning av yrkesutövningen inom det rena hantverket är däremot antaglig under förutsättning av en oavbruten levnadsstandardshöjning. Denna ökning motverkas med all sannolikhet av en allt starkare rationaliserings-tendens, vilken innebär en successiv eliminering av hantverkets arbetskraftsreserv. Vill man därför peka på en utvecklingslinje inom hantverket, är det rationaliseringen, som bildar stammen däri: bättre planering, ändamålsenligare verktyg och effektivare försäljnings- och redovisningsorganisation. Jämsides med denna utveckling måste gå strävanden efter förnyelse av hantverket: det är den konstnärliga utformningen av ny produktion, det är anpassningen till nya levnadsvanor det här gäller.

Småföretagsamhetens rent kvantitativa utvecklingsmöjligheter skulle alltså i framtiden icke i större utsträckning gälla det rena hantverket. Det kan dock konstateras, huru-om de tendenser till spridning av den industriella och hantverksmässiga produktio-

Tab. I.
Förädlingens fördelning på storleksgrupper efter antalet sysselsatta personer (omslutning i tusen kr.):

	Förädlingens fördelning på storleksgrupper efter antalet sysselsatta personer (omslutning i tusen kr.):							Procentuell fördelning av antalet företagsägare eller på företag med följande antal sysselsatta personer:						
	0-3	4-10	11-50	51-200	201-500	över 500	Ska	0-3	4-10	11-50	51-200	över 200	500-1000	Ska
Ren industri:														
totalt företag	68,437	33,719	6,054	1,680	424	135	30,640	75,3	15,9	6,1	1,8	0,5	0,1	100,0
omsättning	470,578	665,580	1,136,311	1,410,600	1,840,244	1,274,603	1,044,114	7,1	9,8	19,6	23,2	19,3	20,9	100,0
personer	93,485	1,162,365	1,311,910	139,586	130,530	130,375	727,397	12,9	10,8	18,6	21,9	17,9	17,9	100,0
Förädlad industri och handel:														
totalt företag	9,181	5,832	1,756	232	29	12	17,045	53,8	34,7	19,8	1,4	0,7	0,3	100,0
omsättning	162,240	405,432	614,714	324,007	112,026	75,856	1,694,658	9,6	23,9	26,8	19,1	6,6	4,5	100,0
personer	19,263	33,554	34,286	21,969	9,248	7,954	425,374	14,6	26,8	27,4	17,5	7,4	6,3	100,0
Detailhandeln:														
totalt företag	40,749	7,748	914	47	5	2	55,465	84,3	14,6	1,6	0,1	0,0	0,0	100,0
omsättning	1,394,689	1,071,230	513,025	87,797	40,214	49,970	3,156,331	44,2	33,9	16,2	2,8	1,3	1,6	100,0
personer	78,577	40,874	15,003	4,372	1,527	3,042	144,275	54,5	28,3	11,0	3,0	1,1	2,1	100,0
Transportmedel:														
totalt företag	22,432	3,741	1,237	284	67	33	27,784	80,7	13,5	4,5	1,0	0,2	0,1	100,0
omsättning	144,290	128,652	222,555	181,401	209,712	256,336	1,142,806	12,6	11,3	19,5	15,9	18,3	22,4	100,0
personer	31,670	20,374	26,641	26,812	21,275	22,348	140,427	21,2	13,6	17,9	18,9	14,3	15,0	100,0
Hotell, restaurang, kafé och pensonatväre:														
totalt företag	5,678	2,504	692	112	3	—	9,049	62,8	28,8	7,7	1,2	0,0	—	100,0
omsättning	51,300	85,718	108,581	70,658	7,308	—	223,665	15,8	26,8	33,6	21,9	2,2	—	100,0
personer	10,060	11,163	14,917	8,963	938	—	49,957	22,6	28,3	29,8	18,6	7,0	—	100,0

nen, som statistiken under de senaste årtiondena avspeglar, delvis gällt hantverket, under förutsättning, att man till hantverk räknar bilreparatörerna och serviceverksamheten. På detta område föreligger dock en sådan sammanblandning av olika arbetsuppgifter, att man med tvekan rubricerar all av motorismen förädlad hjälpföretagsarbete som hantverk. Utivelaktigt är dock, att man just inom reparationsyrkena kan vänta sig en ansvällning av arbetsuppgifterna i och med att folk för sin bekvämlighets skull skaffar sig allt mer komplicerade apparater. Tänk inte bara på bilarna, traktorerna och flygmaskinerna. Det finns även radioapparater, dammsugare, elspisar, grammfoner, kameror, filmapparater, sportverktyg, motorbåtar och många andra ting, som blir alltmer besvärliga att sköta för den osakkunnige. I motsatt riktning verkar det industrialiserade näringslivet massframställning av billiga förbrukningsartiklar, vilka många gånger ersätter sådana konsumtionsvaror, som man förr gjorde varaktiga genom reparationer. Numera har genom denna utveckling omsättningshastigheten på många förnödenheter ökats på bekostnad av reparationsverksamhet av olika slag. Tag som exempel den utvidgade skoproduktionen, vilken icke motsvaras av liknande ökning av skomakarnas arbete med lagning.

Småindustri är, som namnet anger, industriell verksamhet, bedriven inom små tekniska enheter. Skillnaden i förhållande till hantverk är, att dess produktionsmetoder karakteriseras av tempoarbete, långtgående mekanisering och standardisering. Som exempel på småindustriella produkter kan nämnas tvättklämmor, klädhängare, beslag, skoblock, trattar, hakar, handskar, plånböcker, tvättbräden o. s. v. Det skulle dock vara felaktigt att tro, att småindustri är det samma som framställning av små artiklar. Småindustriella produkter kan även vara sångar, manglar, möbler, stegar, kärror,

verktyg och maskiner, pumpar och motorer, båtar och cyklar. Ofta företer småindustrin en stark geografisk koncentration till vissa distrikt. Så är på många håll fallet i Småland, där exempelvis Västbo och angränsande häradet med Gnosjö och Andersborg som centrum visar bilden av en mycket tät småindustriell bygd. Vissa socknar kan där ha upp till 100 företag inom sina gränser. Även utanför Småland förekommer småindustrin på liknande sätt koncentrerad till vissa områden, för att nämna några, exempelvis i Tibrotrakten i Västergötland, Osby med omnejd i Skåne, Edsbyn i Hälsingland, Malung i Dalarna, Själevad i Ångermanland. Om man vill söka förklaringsgrunder till dessa agglomerationstendenser hos småindustrin torde de främst vara att söka i behovet för jordbruksbefolkningen i karga bygder att finna en kompletterande försörjningskälla. Denna strävan, som på många håll först tagit sig uttryck i hemindustri och hemslöjd har så småningom vuxit ut till självständig näring, och fristående företag har uppstått. Av mycket irrationella skäl har även en utpräglad specialisering inom olika bygder ägt rum. Att finna orsaken till att man börjat tillverka skor i Örebrotrakten eller vävskedar i Markaryd, att träddragning togs upp och koncentrerades i Gnosjö eller att bleckslageriet kom att utveckla sig särskilt kraftigt i Marks härad, är en svårlost uppgift. Någon lokaliseringsfaktor av bestående art står mycket sällan att finna. — Om det icke skulle vara, att det funnits tillgång till duktigt och uppfinningsrikt folk.

Småindustrin har följaktligen till väsentlig del vuxit fram som självständig näring. Man får emellertid icke bortse från, att den även rekryteras från hantverket. Hantverksföretag, som specialiserat sig och vars tillverkning mekaniserats, har så småningom fått karaktären av industri. Ett bevis, visserligen icke helt oemotsagt, att utvecklingen gått i denna riktning, är den be-

tydande andel småindustrin numera representerar bland Sveriges Hantverksorganisationers medlemmar. Man får dock icke trycka alltför mycket på denna tendens till industrialisering av hantverket. De allra flesta hantverksyrken kan icke mekaniseras eller automatiseras till industri. I den mån det förefunnits dylika förutsättningar, torde de nu få anses tillvaratagna. För småindustrins framtida tillväxt kommer icke på detta område att finnas mycken näring. Småindustrins utvecklingsmöjligheter har man fastmer att söka i tendenser i motsatt riktning: spridning av vissa av den större industrins tillverkningsuppgifter. En mycket tydlig strävan kommer numera till synes hos storindustrin att lämna ut framställningen av detaljer till mindre företag. Detta underleveranssystem, som av statsmakterna förordats såsom den lämpliga vägen att ge småföretagen andel i försvarsleveranserna och till vars främjande bl. a. Småindustriens Centralförbund i Jönköping gjort betydande insatser, är en småindustriell utvecklingsfaktor att räkna med. Den tendens i nutidens näringsliv mot differentiering av produktionen, vilken förorsakas av alltmer komplicerade levnadsvanor, kommer sannolikt att överhuvud taget utgöra en för småföretagen gynnsam utvecklingskraft.

Hemindustrin, eller med ett annat ord *förläggarverksamheten* har spelat en viktig roll som den jordmån, ur vilken för landet betydelsefull industriell produktion vuxit fram. Särskilt gäller detta textilindustrin i Västergötland. Som tidigare påpekats kan även ett utvecklings samband mellan hemindustri och småindustri på många håll spåras. Även om man kan tala om småindustri som en särskild art av företagsamhet, utgör den ofta en övergångsform till större industri. Liksom man kan konstatera en utvecklingslinje hantverk — småindustri — storindustri finner man i många fall samma utveckling med utgångspunkt från hemindustrin.

Den betydande *förläggarverksamhet*, som Sjuhäradsbygden haft att uppvisa, har med årens lopp fått allt mindre betydelse. Vävnaden i hemmen förekommer numera endast i form av hemslöjd. Trikåstickningen har ännu ett visst omfång men är stadd i avtagande. Däremot har syningen visat större livskraft som hemindustri. Där gör sig dock — liksom inom trikåstickningen — en tendens till småindustrialisering gällande, i den meningen att syarbetet utföres i mindre verkstäder, vilka dock för materialförsörjning och avsättning är beroende av ett förläggande företag. En trakt, där hemindustrin fortfarande är en viktig försörjningskälla, är Malung i Dalarna. Malung är centrum för en omfattande skinnindustri, till alla största delen förlagd till hemmen. Till skärning och fördelning av arbetsuppgifter liksom granskning av artiklarna sker i särskilda verkstäder, sömnad och annan bearbetning i hemmen. Skinntillverkningen är ett värdefullt försörjningstillskott för Malungsbygdens jordbruksbefolkning, och den har även visat förmåga att initiera annan industriell verksamhet i trakten.

Om man alltså kan fastställa, att hemindustrin på sina håll fortfarande är av viss betydelse som försörjningskälla, torde man icke få tillmäta den några större utvecklingsmöjligheter. Möjligen skulle den kunna tänkas som ett medel att tillvarata den norrländska skogsbruks- och jordbruksbefolkningens arbetskraftsreserv, förorsakad av klimatet, den långa vintern och de korta dagarna. Kanske skulle tillverkning av arbetskläder vara möjlig att bedriva såsom förlagd hemindustri i Norrland.

Hemslöjden har såsom försörjningsfaktor numera mycket ringa betydelse. Dess försvinnande har varit ett uttryck för övergången till byteshushållning. De allra flesta husbehovs- och heminredningsartiklar framställs numera så väsentligt mycket billigare fabriksmässigt, att den tid och det besvär, som deras framställning i hemmen skulle

innebära, är av direkt avhållande verkan. På sina håll har denna utveckling gått hastigare än som motsvarar kontantinkomstens höjning. Detta kan exempelvis vara fallet på den norrländska landsbygden. Att därav draga den slutsatsen, att man skulle vinna några bestående försörjningsmöjligheter genom att på nytt försöka få folk att lära sig enkel hemslöjdsteknik, är förhastat. Möjligen kan man därigenom fördröja utvecklingen och utjämna övergångsperioden.

Samtidigt som man konstaterar, att hemslöjden icke längre har eller kan få någon större försörjningsmässig betydelse, får man dock icke underskatta det värde den kan ha, när den ger utlopp för en konstnärlig ambition och är uttryck för människans vilja att med egna händers verk pryda sin omgivning. Impulser i konstnärlig riktning åt den hemslöjd, som inriktas på heminredningsartiklar, kan därför vara av värde. Hemslöjdstillverkning för avsalu kan icke komma att få någon större omfattning annat än i de fall och på de områden, där den kan bedrivas såsom rent konsthantverk.

Av de näringsfång, som vi tidigare betecknat såsom småföretagsamhet har framställningen ovan omfattat hantverket, småindustrin, hemindustrin och hemslöjden. Det återstår alltså att i korthet säga något om de övriga företagskategorierna: detaljhandeln, åkerierna och kaféerörelsen. *Detaljhandeln* kan sägas ha nått ett balansstadium gentemot storföretagsamheten på detta område, kedjeaffärerna, genom att spåra in på samma utvecklingsbana. Sammanslutningarna av självständiga småföretag på detta område, med uppgift att rationalisera uppköp och rörelse, har en viktig uppgift att fylla. Någon tendens på detaljhandelsområde, som kan starkare verka mot en yt-

tyligare spridning av denna företagsamhet gör sig dock icke gällande. *Åkeriörelsens* omfattning och betydelse kommer med största sannolikhet att tilltaga. Men samma resonemang har här sin giltighet: decentraliserings-tendenserna kommer sannolikt icke att överväga, stordriften är en rationaliseringsfaktor att räkna med. *Kaféerörelsen* kan däremot liksom hittills knappast komma att drivas annat än i liten skala. Någon större ökning av antalet enheter är dock icke att räkna med; i varje fall har man anledning att hoppas detta. På många håll är kaféerna som kulturfaktor icke någon önskvärd företeelse.

Småföretagsamheten är en betydande försörjningsfaktor inom vårt näringsliv; det ger oss statistikens siffror besked om. Men alla siffror, även när de skildrar en utveckling, ger endast ögonblicksbilder av en företeelse. Det näst av återverkningar och impulser, erfarenheter och initiativ, kraftlinjer av olika styrka och riktning, som väves kring utvecklingen på ett område och som ger upphov till framsteg på andra fält, kommer i tal och tabeller endast ofullständigt till uttryck. Småföretagsamheten ger uppehälle åt hundratusenden av vårt folk; dess värde kan mätas i arbetarantal och omsättnings-siffror. Men har vi något mått på dess betydelse för samhälle och näringsliv som helhet? Är det möjligt att med siffror fastställa, vad småföretagen och småföretagsamheten betytt som den grund, på vilken vårt näringsliv till väsentliga delar byggts upp och ur vilken det alltför hämtar livskraft? Vi kan icke uppskatta, i varje fall icke överskatta, värdet för samhället av den förmög-samma, men strävsamma och energiska be-folkning, som uppbrår småföretagsamheten och därur hämtar sin försörjning.